

Г.В.ПАПАКІН *

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ОУН ТА УПА РАДЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ: СХЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ, ЗМІСТОВА СТОРОНА

Здійснено аналіз видового складу документів партійно-радянського походження, які розкривають перебіг та особливості боротьби правлячого у СРСР режиму з організованими формами українського національно-визвольного руху 1939–1956 рр., насамперед з УПА та підпіллям ОУН. На підставі документальних свідчень робиться висновок про непримиренний характер, переважно репресивний зміст цієї боротьби, подано типологію відповідних джерел.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, ОУН, УПА, репресивно-каральна політика, ЦК ВКП(б).

Надзвичайно важлива категорія джерел з історії українського національно-визвольного руху 1939–1956 рр. – це матеріали, створені/зібрані ідеологічними та політичними супротивниками українських націоналістів, що її можна умовно назвати «ОУН та УПА очима ворогів». Принцип об'єктивності дослідження джерельної бази повстанського руху періоду Другої світової війни й перших повоєнних років вимагає не відкидати, а навпаки – усебічно вивчати цей комплекс документальних пам'яток, відділяючи «зерно від половини»; відомості про реальні події та об'єктивну аналітику – від ідеологічно-агітаційної оболонки, в якій вони представлені, а документи, що відображають реальні події – від фальшованих. Окрім того, слід зважати, що серед власних джерел супротивників українського національно-визвольного руху наявний значний сегмент «трофейної» та «відзеркаленої» інформації, створеної самими повстанцями.

Якщо порівняти обсяги документальних комплексів, створених органами та інституціями національно-визвольного руху, і ворожої йому провенієнції, то очевидною стане кількісна їх несумірність. Документальні джерела, спродуковані супротивниками повстанців, особливо ж радянською стороною, на кілька порядків перевищують власну документальну спадщину українських націоналістів. Причини цього зрозумілі – боротьба з Українською повстанською армією документувалася буквально за окремими кроками, днями й годинами державними та військовими інституціями з давніми традиціями документотворення, міцними структурами для зберігання власної документації. Натомість повстанські органи й установи народжували свої документи у процесі протистояння, в умовах нелегального існування, будучи позбавленими можливостей упорядковувати й нормально зберігати створені архіви, котрі в більшості випадків потрапляли до рук ворога. Фактично тут маємо справу лише із залишками документальної спадщини, до того ж архівованими переважно ворожими руками, тоді як супротивники українського національно-визвольного руху володіли повноцінною комплексною базою даних, хоча й, через різні причини,

---

* Папакін Георгій Володимирович – доктор історичних наук, виконувач обов'язків директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України
E-mail: hrapakin@gmail.com

не на сто відсотків повною. Ще одна її засаднича особливість – незадовільний стан виявлення та дослідження. Джерелом переважної більшості сучасного історичного нарративу, присвяченого Організації українських націоналістів та УПА, виступають саме їхні документи, натомість пам'ятки протилежної сторони нинішні історики залучають не з таким бажанням і, найголовніше, не в повному обсязі. Це насамперед стосується матеріалів, породжених діяльністю військових, репресивно-каральних, адміністративних, партійних інституцій нацистської Німеччини та її сателітів, що брали активну участь у воєнних діях та окупації території України (Румунія, Угорщина, Словаччина). Комплексне дослідження історичних джерел цієї провенієнції фактично тільки розпочалося. Тому нині про їх інформативний потенціал доводиться говорити здебільшого у здогадній формі – що вони мають містити, а не те, які теми та проблеми насправді вже розкрили. Утім, слід констатувати, що й радянський комплекс джерел про боротьбу з ОУН та УПА досі навіть повністю не окреслено, уже не кажучи про його стовідсоткове оприлюднення.

Перше місце серед цієї джерельної бази за своїм обсягом, інформативним значенням посідають документи радянської провенієнції. Це пояснюється насамперед засадничим антикомуністичним налаштуванням українського національно-визвольного руху і таким самим спрямуванням його збройної складової – від зародження до повного загасання проявів воєнної активності на українських теренах. Тобто, починаючи з 1939 р. й закінчуючи останньою хвилиною національного спротиву, радянський режим визнавався постійним і головним супротивником у визвольній боротьбі.

Але так само й радянська сторона (московський центр та його республіканські органи) вважала національний рух своїм основним супротивником у тих місцевостях України, де відновлювалася її влада. На окупованій нацистами території для радянських партизанів і диверсійних загонів НКВС українські націоналісти також виступали одним із головних об'єктів збройної боротьби, часто нарівні з німцями, а подеколи й маючи пріоритет перед останніми. Із весни 1943 р. таке ставлення до українського національно-визвольного руху було офіційно закріплене запровадженням абсурдного політико-ідеологічного тавра – «українсько-німецькі націоналісти». Тим самим обидва вороги радянського режиму зливалися в одну групу. Від літа – осені 1944 р. чи не основна увага партійних, державних та армійських органів у західних областях УРСР зосереджувалася на політичних, ідеологічних, економічних, військових заходах із ліквідації націоналістичного руху. Буквально кожне питання – від «підйому сільського господарства» до відновлення роботи кінотеатрів, від виборів до призовної кампанії – розглядалося крізь призму боротьби з «бандерівцями».

За місцем свого створення та сучасного перебування такі джерела можна розподілити на три великих блоки. До першого належать спродуковані союзним центром, які відбивали ідеологію, політику, заходи центральної влади, спрямовані проти українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. Вони зберігаються переважно в Москві, у колишніх центральних архівних установах СРСР, а нині – російських федеральних та історичних архівах

спецслужб і силових структур цієї країни. До другого блоку відносимо ті, що стали результатом діяльності в Україні компартійно-радянських органів (республіканських та місцевих) і відбивають їхню боротьбу з українськими підпільниками й повстанцями. Нині здебільшого вони зберігаються за місцями створення у центральних, галузевих (Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, МВС) та держархівних областей в основному західного регіону України, хоча останнім часом їх виявлено також у держархівних Дніпропетровської, Сумської, Чернігівської, Одеської областей. Нарешті, третій блок складають документи, створені на території УРСР партійно-радянськими установами й органами, що діяли тут, але за різних обставин згодом вони були вивезені до колишнього союзного центру (наприклад, архіви найвищого керівника республіки в 1939–1947 рр. М.Хрущова, його попередника та наступника Л.Кагановича, матеріали управління внутрішніх військ НКВС–МВС СРСР по Україні та Молдавії тощо). Така класифікація за регіональними блоками зручна, але її не завжди можливо дотримуватися, оскільки вона порушує інші класифікації – за авторською ознакою й тематично-видову. Лише у сукупності вони створюють мережеву систему пошуку потрібних історичних джерел, уможливають розкриття їх змісту.

Своею чергою, за авторською ознакою документи можна розділити на такі види: 1) партійно-радянські (створені у процесі діяльності центрального, республіканських, місцевих партійних комітетів, центральних, республіканських та місцевих органів влади, присвячені боротьбі з українськими націоналістами); 2) документи репресивно-каральних органів, основним завданням яких були ліквідація збройного опору, самої бази повстанського руху та фізичне знищення його учасників (республіканські органи НКДБ–МДБ, НКВС–МВС, прокуратури та суду); 3) документи партизанської провенієнції, в яких можна знайти інформацію про збройний український рух, відомості щодо бойових зіткнень радянських партизанів із відділами УПА; 4) військові (документація штабів, з'єднань, частин, підрозділів Червоної армії, військ НКВС–МВС, НКДБ–МДБ, внутрішніх і прикордонних, військових прокуратури й судових органів).

Нарешті, третій рівень класифікації – тематично-видовий: від ідеологічних, директивних, організаційно-розпорядчих, інформаційно-довідкових, планових і звітних документів до листування, щоденників та інших джерел особового походження.

Усі джерела радянської провенієнції, пов'язані з боротьбою проти українського національно-визвольного руху, як окрему категорію можна поділити на такі класифікаційні групи¹:

Вид 1. Джерела партійно-радянської провенієнції

Група 1. Ідеологічні документи

Підгрупа 1.1. Матеріали партійних з'їздів, конференцій та пленумів ЦК ВКП(б) – КПРС

Підгрупа 1.2. Твори керівників комуністичної партії й ідеологів

¹ Див. також: Папакін Г.В. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження // Український історичний журнал. – 2012. – №4. – С.154–171.

- Група 2. Директивно-нормативні документи ВКП(б) – КПРС, Верховної Ради та уряду СРСР, вищих надзвичайних органів управління воєнного часу (ДКО СРСР)
- Група 3. Організаційно-розпорядчі документи
  - Підгрупа 3.1. Організаційно-розпорядчі документи ВКП(б) – КПРС та союзного уряду
  - Підгрупа 3.2. Організаційно-розпорядчі документи КП(б)У–КПУ, уряду УРСР
- Група 4. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи КП(б)У–КПУ, уряду УРСР
- Група 5. Агітаційно-пропагандистські, публіцистичні матеріали
- Група 6. Офіційне листування
- Група 7. Документи історико-меморіального змісту
  - Підгрупа 7.1. Службові посібники та збірники МДБ–КДБ щодо боротьби з національно-визвольним рухом
  - Підгрупа 7.2. Офіційні історії військових частин і з'єднань Червоної армії, партизанських загонів, підпільних груп
  - Підгрупа 7.3. Акти Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх пособників (НДК СРСР)
- Вид 2. Документи репресивно-каральних органів СРСР
  - Група 1. Директивно-нормативні документи союзних наркоматів – міністерств внутрішніх справ та держбезпеки
  - Група 2. Організаційно-розпорядчі документи
    - Підгрупа 2.1. Організаційно-розпорядчі документи союзних наркоматів – міністерств внутрішніх справ і держбезпеки, прокуратури СРСР
    - Підгрупа 2.2. Організаційно-розпорядчі документи республіканських наркоматів – міністерств внутрішніх справ та держбезпеки, прокуратури УРСР
    - Підгрупа 2.3. Організаційно-розпорядчі документи внутрішніх і прикордонних військ СРСР
  - Група 3. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи
    - Підгрупа 3.1. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи союзних наркоматів – міністерств внутрішніх справ та держбезпеки
    - Підгрупа 3.2. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи республіканських наркоматів – міністерств внутрішніх справ і держбезпеки
    - Підгрупа 3.3. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи внутрішніх та прикордонних військ СРСР
  - Група 4. Офіційне листування
  - Група 5. Матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності
    - Підгрупа 5.1. Матеріали оперативної розробки інституцій та окремих діячів національно-визвольного руху (агентурні справи)
    - Підгрупа 5.2. Справи-формуляри, наглядові, літерні справи
    - Підгрупа 5.3. Матеріали архівно-слідчих справ учасників національно-визвольного руху
    - Підгрупа 5.4. Матеріали слідства (звинувачувальні вироки), судових процесів, судові вироки учасникам національно-визвольного руху
    - Підгрупа 5.5. Матеріали особових справ агентів, засланих до інституцій національно-визвольного руху

Вид 3. Документи партизанської провенієнції (1942–1945 рр.)

Група 1. Організаційно-розпорядчі документи

Підгрупа 1.1. Організаційно-розпорядчі документи Центрального штабу партизанського руху (1942–1944 рр.)

Підгрупа 1.2. Організаційно-розпорядчі документи Українського штабу партизанського руху (1942–1945 рр.)

Підгрупа 1.3. Організаційно-розпорядчі документи окремих партизанських з'єднань і загонів

Група 2. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи органів керівництва партизанським рухом та партизанських з'єднань, загонів

Вид 4. Документи військової провенієнції

Група 1. Директивно-нормативні документи міністерства оборони, генерального штабу, військових з'єднань

Група 2. Організаційно-розпорядчі документи військових установ, з'єднань і частин Червоної армії

Група 3. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи військових установ та армійських частин

Вид 5. Джерела, створені окремими особами, групами осіб, які брали участь у боротьбі з українським національно-визвольним рухом

Група 1. Приватне листування

Група 2. Щоденники

Група 3. Спогади

Група 4. Творчі матеріали митців – учасників і сучасників боротьби з національно-визвольним рухом

Підгрупа 4.1. Літературні матеріали (оповідання, повісті, романи, вірші)

Підгрупа 4.2. Твори живопису

Вид 6. Фото- й кінодокументи з історії боротьби з українським національно-визвольним рухом

Вид 7. Матеріали фіксації пам'яток повстанської архітектури

Розглянемо деякі з цих класифікаційних одиниць, що мають певну специфіку. Конкретна дата початку ідеологічної, а потім і політичної боротьби з українським національно-визвольним рухом під час Другої світової війни потребує окремого детального наукового дослідження, що ґрунтуватиметься на архівних джерелах. Але вже сьогодні є підстави констатувати, що принаймні з другої половини вересня 1939 р., тобто з моменту окупації СРСР Західної України внаслідок змови двох тоталітарних режимів щодо поділу Східної Європи, таку боротьбу на всіх рівнях було проголошено й вона дійсно розгорнулася.

Так, у матеріалах обласних партійних конференцій, пленумів обкомів та засідань бюро парткомів новостворених західних областей УРСР за кінець 1939 – початок 1941 рр. (у Центральному державному архіві громадських об'єднань України збереглися такі документи Дрогобицького та Станіславського обкомів) містяться вказівки щодо нагальності ідейного й організаційного поряткування українського націоналізму. Зокрема, на першій обласній партконференції, що проходила у Дрогобичі 28 квітня 1940 р., наголошувалося на необхідності «нещадно викорчувувати націоналістичні гнізда, як би вони

не приховувалися», а на Станіславській партконференції у цей же час перший секретар обкому Груленко звертав увагу партійців на те, що «залишки» націоналістичних партій (згадувалися Українське національно-демократичне об'єднання, Українська військова організація, Організація українських націоналістів) «перейшли в підпілля», і з ними слід «покінчити»². Документи бюро Тернопільського обкому КП(б)У фіксують у грудні 1939 р. навіть «контрреволюційні виступи» у селах Кобильче, Іванчани, Курники Збараського повіту, причинами яких було оголошено «недоліки в масово-політичній роботі» з боку повіткому партії, а також вплив націоналістів³. Виступаючи на першій обласній партконференції 23 квітня 1940 р., секретар Тернопільського облпарткому І.Компанець назвав ОУН «українською національно-терористичною організацією, що існувала нелегально при поляках, яка не вийшла з підпілля після визволення Західної України», і говорив про викриття повстанських організацій ОУН у Вишневецькому та Козівському районах, які «вчинили терористичний акт над активістом»⁴. На пленумі Тернопільського обкому 28 грудня 1940 р. він досить тверезо, як для тогочасного компартійного функціонера, характеризував соціальну базу націоналістів: «[...] класово-ворожий елемент, оунівці та інша нечисть, як доводить цілий ряд матеріалів, який є в нашому розпорядженні, робить ставку на чесних людей, людей, котрі працюють у наших радянських, торгівельних установах, на молодь, на молодь гарну, чесну»⁵.

Від вересня 1939 р. радянські партійні та репресивно-каральні органи розпочали боротьбу з оунівцями не лише на заході УРСР. Так, у матеріалах архіву управління СБУ у Запорізькій області є відомості про виявлення в 1940–1941 рр. в обласному центрі принаймні двох націоналістичних осередків: молодіжного (організація «Самостійна Україна» з 12 осіб, яку було розкрито НКВС у грудні 1940 р.) та військового (у 31-му інженерно-протихімічному батальйоні, 11 осіб, викрито 29 червня 1941 р.). Обидві організації «переслідували завдання підготувати загальноукраїнське повстання проти радянської влади» задля створення самостійної України, але практично так і не встигли розгорнути своєї діяльності. За вироками військового трибуналу було страчено їх керівників: М.Бойчука, Г.Лебеденка, І.Немировського, М.Худого та ще 7 осіб⁶.

Більшого завзяття цій боротьбі надав початок німецько-радянської війни. Так, у липні 1941 р. відомий письменник і драматург О.Корнійчук, виконуючи настанови ЦК КП(б)У, у першому числі фронтової газети «За радянську Україну!» звинувачував націоналістів у співпраці з окупантами та закликав: «Смерть зрадникам України!». Метою цих ідеологічно-пропагандистських документів була дискредитація, розкол і, зрештою, знесення українського

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.7386. – Арк.148; Спр.7439. – Арк.6.

³ Держархів Тернопільської області. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.34.

⁴ Там само. – Спр.5. – Арк.11–12. Опубл.: Політичні репресії на Тернопільщині 1939–1941 рр. (за документами Галузевого державного архіву СБУ та Держархіву Тернопільської області) / Упор. О.Бажан, П.Гуцал, Л.Кіт // З архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – №1 (32). – С.231–232.

⁵ Держархів Тернопільської області. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.73.

⁶ Див.: Шур Ю.І. Діяльність ОУН-Р у м. Запоріжжя у 1940-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Т.XXX. – Запоріжжя, 2011. – С.83–90.

національно-визвольного руху. Згодом, уже навесні 1944 р., до ідеологічної характеристики українських націоналістів прилучився і перший секретар КП(б)У, керівник УРСР М.Хрущов. У доповіді на VI сесії Верховної Ради УРСР він наголошував: «Ці підлі помічники німців, і ми повинні з ними розправитися, як із німецькими загарбниками»⁷.

Ставлення влади до українського національно-визвольного руху засвідчив уже XVIII з'їзд ВКП(б), що проходив у березні 1939 р. Формально ця подія не вкладається в рамки визначеного нами періоду початку Другої світової війни. Але українська тема там звучала неодноразово, починаючи від доповіді генерального секретаря партії, адже саме у цей час відбувалися становлення й загибель Карпатської України. Й.Сталін говорив про «штучне роздмухування буржуазною пресою українського питання», висміював бажання маленької Карпатської України приєднати до себе «велику радянську Україну», порівнюючи їх із «козявкою та слоном»⁸. Попри зовні глузливу форму реагування, було очевидним, що події на західному кордоні СРСР неабияк турбували радянське керівництво, адже знову з'являвся «привид українського націоналізму», на теренах УРСР, здавалося б, остаточно подоланий у 1930-х рр. Голодомором і політичними репресіями. Учасники партз'їзду одногосно схвалили доповідь Й.Сталіна⁹, тож є всі підстави вважати її офіційним ідеологічно-директивним документом, що визначав ставлення ЦК ВКП(б) до українського національно-визвольного руху напередодні Другої світової війни та спроби творення української держави на частині національної території. Звісно, він був обов'язковим для виконання в республіці.

Основним видом директивних документів партійних органів виступають постанови парткомів (бюро парткомів) відповідного рівня. За своїми текстологічними характеристиками вони суворо регламентовані й формалізовані, складаються з трьох обов'язкових частин: вступу із загальною характеристикою явищ і подій, що розглядаються; констатуючої частини, де наводяться позитивні та негативні факти, що стосуються розглянутого питання; резолютивної частини з конкретними дорученнями, виконавцями й термінами за кожним із пунктів доручень, спрямованих на вирішення позначених у постанові проблем.

Оскільки партійні органи були побудовані за територіально-виробничою ієрархією, то прийняття будь-якого рішення парткомом вищого рівня змушувало структуру нижчого рівня розглядати це питання з метою визначення шляхів його виконання, а потім – і контролю за здійсненням накреслених заходів, а також періодично звітувати про виконання настанов вищого органу. Таким чином, систему прийняття та втілення у життя партійних директив можна представити у вигляді концентричних хвиль, що розходяться з центру і поступово поширюються до найнижчого парткому, породжуючи своєю чергою зустрічні хвилі. Причому не обов'язково такі хвилі охоплювали лише згадані в

⁷ Хрущёв Н.С. Доклад на VI сессии Верховного Совета УССР 01.03.1944 // Правда. – 1944. – 16 марта.

⁸ XVIII съезд Всесоюзной коммунистической партии (б): 10–21 марта 1939 г.: Стенографический отчет. – Москва, 1939. – С.13–14.

⁹ Там же. – С.645.

партдирективах комітети чи регіони – коло загальних виконавців завжди було значно ширшим, ніж формально названі парткоми.

Із документів ЦК ВКП(б), важливих для висвітлення ставлення союзного партійного центру до українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни, першим можна назвати спільну постанову ВКП(б) та РНК СРСР від 14 травня 1941 р. №1299-526 сс під характерною назвою «Про вилучення (рос. “изъятие” – Г.П.) контрреволюційних організацій у західних областях УРСР». Цей директивний документ було спрямовано винятково проти ОУН (інші політичні організації там не згадувалися, крім одного разу – «польської націоналістичної»). Постанова не лише давала «зелене світло» позасудовим переслідуванням: «вилученням» членів ОУН, арештам і депортаціям до «віддалених районів СРСР» їхніх родин на 20 років, конфіскації всього майна тощо, тобто застосування принципу колективної відповідальності (родинного заручництва), запровадженого радянським законодавством принаймні з 1934 р., коли його ввели до кримінальних кодексів союзних республік¹⁰. У постанові формулювалася ціла система надзвичайних репресивних заходів, що широко використовувалися в боротьбі з українським національно-визвольним рухом пізніше, у 1943–1947 рр.: розквартирування військ НКВС «окремими гарнізонами в найбільш уражених бандитизмом районах західних областей», розбудова агентурної роботи, зміцнення оперативного складу репресивно-каральних органів, конфіскація зброї, а також проведення партійної масово-політичної роботи¹¹. Тому згадану постанову слід розглядати як відправну точку, своєрідне проголошення відкритої війни на знищення українського націоналізму, та водночас першим окресленням засобів такої боротьби. Привертають увагу і вперше застосовані терміни «бандитизм», «бандгрупи» як ідеологічне кліше на позначення характеру всього українського національно-визвольного руху. Бажання московського центру одним ударом завершити боротьбу з українським націоналізмом можна пояснити, по-перше, спробою «очистити» прикордонні області від нелояльних елементів, а по-друге – якомога швидше провести там радянізацію.

Республіканський загін ВКП(б) також брав активну участь у поборюванні українського націоналізму словом і ділом, виконанні всіх указівок центру, починаючи з 1939 р. Так, уже в матеріалах XV з'їзду КП(б)У (13–17 травня 1940 р.) увага партійців приверталася до факту приєднання Західної України до СРСР та заходів в ідеологічній і практичній роботі, що випливали з цього. Зокрема, у резолюції на звітну доповідь ЦК КП(б)У зазначалося, що «український народ возз'єднаний в єдиній українській радянській державі, згуртований як ніколи навколо більшовицької партії і радянського уряду і сповнений рішучості продовжувати безустанну боротьбу за нові перемоги СРСР»; згадувався «визвольний похід Червоної армії в Західну Україну», ішлося

¹⁰ Див.: *Вронська Т.* Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – №2 (29). – С.134–158.

¹¹ Государственный архив Российской Федерации. – Ф.Р-5446. – Оп.1 в. – Д.534. – Л.104–105. Оpubл.: НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооружённым националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сб. док. / Сост. Н.И.Владимирцев, А.И.Кокурин. – Москва, 2008. – С.36.

про початок соціальних реформ на цих теренах. У резолютивній частині документа накреслювалося специфічне завдання парторганізацій західних областей: «Безустанно підвищувати свою пильність до підступів ворогів народу – буржуазних націоналістів, нещадно викриваючи їх»¹². Примітно, що у цій партійній директиві українські націоналісти формально поки що не виділені окремо як головний ворог компартії та радянської держави, а згадуються у загальному переліку «буржуазно-націоналістичних рухів». Але це не свідчило, що радянські партійні та репресивно-каральні органи не вирізняли ОУН серед інших «ворогів». Якщо не ідеологічні, то директивні й організаційні документи свідчать про найбільш прискіпливу увагу саме до оунівців загалом та бандерівців (після оформлення розколу) зокрема.

Оскільки в період між з'їздами найвищим партійним органом був ЦК, то схвалені ним документи так само мали силу абсолютної директиви для нижчих парторганізацій. До складу Центрального комітету КП(б)У входили всі секретарі ЦК, керівники обласних парторганізацій, вищих республіканських радянських, господарських, профспілкових і комсомольських органів та організацій. Вони збиралися на пленарні засідання (пленуми ЦК), деякі стосувалися й нашої теми. Серед директивних документів вищих партійних зібрань першого етапу Другої світової війни вирізняються матеріали пленуму ЦК КП(б)У, який проходив 28–29 листопада 1940 р. Він спеціально розглянув питання роботи новостворених Львівського та Рівненського обкомів партії. Здебільшого там ішлося про організаційно-господарські проблеми, але в рамках розгортання ідеологічної діяльності згадувались і «буржуазні націоналісти»: «В боротьбі проти буржуазних націоналістів – польських, українських та єврейських – ліквідується національна ворожнеча, і народи західних областей УРСР в єдиній братній співдружності розгорнули велику творчу роботу по зміцненню радянської влади». Резолютивна частина (зокрема пункт 7, де йшлося про керівництво народною освітою) закликала парторганізації західних областей «нещадно викривати і викорчовувати буржуазних українських, польських та єврейських націоналістів, які подекуди пробралися на педагогічну роботу в деякі школи і вузи»¹³.

У період окупації України нацистами існував як надзвичайний республіканський орган управління – нелегальний ЦК КП(б)У (жовтень 1942 – червень 1943 рр.), створений 2 жовтня за рішенням ЦК ВКП(б). Його головним завданням була організація та розгортання комуністичного підпільного й партизанського руху: створення та керівництво підпільними обкомами, райкомами партії, затвердження груп уповноважених ЦК по областях, зокрема західних; кадрові призначення та штати УШПР; обговорення і схвалення планів дій партизанських загонів на осінньо-зимовий період 1942–1943 та весняно-літній 1943 рр. Офіційно відбулося десять засідань його вузького складу, але далеко не всі з розглянутих питань обговорювались у звичайний спосіб, тобто у спільному колегіальному зібранні ЦК. Так, останній протокол №10

¹² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.1: 1918–1941. – К., 1976. – С.932, 936, 948.

¹³ Там само. – С.954.

має хронологічні межі 29 січня – 30 квітня; переважна більшість прийнятих там постанов ухвалювалися «шляхом опитування» – надсилання проектів документів членам ЦК з отриманням їхньої думки або візуванням у разі згоди. Також було проведено одну нараду нелегального ЦК КП(б)У з командирами та комісарами партизанських з'єднань (травень 1943 р.). Саме на ній ішлося про необхідність якнайактивнішої боротьби проти УПА, передислокації радянських партизанських загонів у Правобережну та Західну Україну. Причому характерним був той факт, що партизанський командир і керівник підпільного Рівненського обкому партії В.Бегма, як найближчий на той момент сусід волинських повстанців, давав їм зважену характеристику, хоча й наводив дещо фантастичні, неперевірені факти. Однак ані в нього, ані в інших учасників наради не було сумнівів в антинімецькій позиції бандерівців: «Нещодавно, тижні три тому, націоналісти намагалися, але невдало, захопити Львів. Після поразки вони захопили Кременець і на підходах до нього дали бій німцям. З боку націоналістів у бою брали участь 3 танки, 2 літаки. В бою вони побили багато німців»¹⁴. Підсумовуючи дискусію, секретар ЦК КП(б)У Д.Коротченко теж фактично не спростував заяву В.Бегми, хоча й визнав бандерівців ворогами: «Особливу увагу потрібно звернути на боротьбу з націоналістами. Націоналісти – це така сволота, яка впродовж історії з усіма боролась (курсив мій – Г.П.). Вони надзвичайно хитрі, підступні, великі конспіратори. З ними потрібно вміти боротися»¹⁵.

Аналогічні надзвичайні компартійні органи – підпільні обкоми – створювалися і в областях. Як правило, їх очолювали командири відповідних партизанських з'єднань (О.Федоров – на Чернігівщині, потім Волині, В.Бегма – на Рівненщині, Куманько – на Сумщині, С.Олексенко – на Кам'янецьчині та ін.). Протоколи їхніх засідань збереглися не повністю, але навіть ті поодинокі, які потрапили до архіву ЦК КПУ, дозволяють зробити висновок стосовно їх важливості для нашої теми. Так, протокол №2 засідання розширеного бюро Кам'янець-Подільського підпільного обкому КП(б)У від 11 лютого 1944 р. фіксує обговорення дій партизанів в умовах наступу Червоної армії: продовжувати виконувати самостійні завдання чи діяти координовано з армійськими частинами, просуваючись у безпосередній близькості від лінії фронту? При цьому зазначалося, що проходу через Кременецький ліс заважатимуть націоналісти, з якими теж доведеться битися¹⁶. Серед документів Житомирського підпільного обкому КП(б)У збереглася одна з його постанов, якою було винесено смертний вирок обер-лісничому Баранівського лісництва М.Тузову (можливо, Тизову) та його дружині – за «сприяння бандерівському руху»¹⁷. Водночас наявна інформація про фальсифікацію цих протоколів (тобто включення питань, котрі насправді не обговорювалися), їх неналежне ведення, оформлення «заднім числом» тощо. Третій секретар Сумського підпільного обкому (він же – начальник обласного штабу партизанського руху) Я.Мельник повідомляв

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.19. – Спр.14. – Арк.5.

¹⁵ Там само. – Арк.24.

¹⁶ Там само. – Оп.22. – Спр.264. – Арк.25.

¹⁷ Там само. – Спр.230. – Арк.10.

в УШПР: «Ми живемо всі разом і часу для засідань обкому у нас достатньо, однак за весь час було 4–5 засідань, а інші протоколи писалися опитуванням, і то я жодного протоколу не підписував»¹⁸. Проте протокольні й розпорядчі документи підпільних обкомів через їх надзвичайний характер також відбивали характерні особливості боротьби цих компартійних структур із національно-визвольним рухом у різних регіонах України.

Від 29 червня 1943 р. до керівництва політичним і державним життям на території УРСР знову повернулися політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У. Ці партійні органи ухвалювали директивні акти найвищого рівня, обов'язкові для виконання всіма парторганізаціями. Одним із видів таких директивних документів були постанови політбюро ЦК КП(б)У. У них містився короткий огляд стану справ у політичній, економічній, ідеологічній сферах життя, підкреслювалися прорахунки, які слід було виправити, ставилися конкретні завдання, зокрема й щодо боротьби з національно-визвольним рухом в ідеологічній, організаційно-практичній та військовій царинах. Варто відзначити, що одним із перших директивних актів відродженого ЦК КП(б)У стала постанова політбюро від 15 липня 1943 р. «Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні», у пункті 17 якої перед партизанськими загонами було поставлене завдання «більш активно вести боротьбу з націоналістичними організаціями. У листівках та усній агітації розкривати сутність українсько-німецьких націоналістів як агентів Гітлера. Засилати в націоналістичні формування спеціально підготовлених людей для розкладання націоналістичних банд»¹⁹. В основу цієї постанови було покладено доповідь секретаря ЦК КП(б)У, одного з керівників партизанського руху Д.Коротченка від 22 липня 1943 р. за результатами його тримісячного перебування за лінією фронту. Щоправда, деякі з рекомендацій цієї цілком таємної доповіді, як-от «засилати в націоналістичні організації терористів для знищення керівників», позірно не знайшли відбиття в постанові.

Аналіз змісту постанов політбюро ЦК КП(б)У дозволяє зробити висновок як про радянські заходи з поборювання українського національного руху, так і про уявлення вищого республіканського партштабу про тактику і стратегію націоналістів. Щодо першого, то варто назвати, крім уже згаданих, такі засоби боротьби, насамперед оперативної: «переслідування банд до їх повного знищення», «докорінне поліпшення агентурної роботи» (постанова політбюро від 24 липня 1945 р.). На особливу згадку заслугове спроба поширення такого провокативного засобу дезінформації служби безпеки ОУН: до місцевих відділів НКВС та НКДБ викликали мешканців (від 50 й більше, в основному заможних господарів, торговців, інших «ворожих елементів»). Серед такої кількості легко було замаскувати справжніх агентів, а найголовніше – спровокувати дії повстанської контррозвідки проти ні у чому не повинного мирного населення й, таким чином, усунути «ворожі елементи» її ж руками: «Правильне проведення всіх цих заходів збереже нашу агентуру в органах НКВС і НКДБ, оскільки

¹⁸ ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.40. – Арк.20–21. Опубл.: «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...»: Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизвестные страницы истории / Авт.-сост. А.Гогун, А.Кентий. – К., 2011. – С.205–206.

¹⁹ Літопис УПА: Нова серія. – Т.3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні матеріали ЦК Компартії України, 1943–1959. – К.; Торонто, 2001. – С.79.

терористичні акти дезорієнтованих бандитів спрямовуватимуться проти ворожих нам елементів, запідозрених після бесід у зв'язках з органами НКВС і НКДБ».

Стосовно особливостей стратегії й тактики національно-визвольного руху абсолютно об'єктивно відзначалися, зокрема, такі тенденції: влітку 1945 р., поряд із констатацією успіху кампанії «явки з повинною», зауважувалося, що «в бандах та в оунівському підпіллі залишилися, головним чином, активні українсько-німецькі націоналісти, які мають великий досвід підпільної та диверсійної роботи»; у листопаді того ж року: «бандити, зазнавши поразки, не вступають у відкритий бій і, діючи із засідок, посилили свою терористичну та диверсійну діяльність, а також, бажаючи забезпечити собі безпечні умови для зимівлі в населених пунктах, звернули особливу увагу на виявлення та знищення агентури органів НКВС і НКДБ».

Характерною особливістю таких постанов політбюро ЦК КП(б)У було визначення строків остаточного придушення українського національно-визвольного руху у західних областях та їх постійне перенесення у зв'язку з неможливістю виконати. Так, постанова від 10 січня 1945 р. закликала «використати зимовий період для остаточного розгрому і ліквідації банд та підпілля українських націоналістів», тобто можна вважати встановленим строк «остаточного розгрому» – весна 1945 р. Уже наступна постанова політбюро, від 26 лютого 1945 р., містила конкретний строк «остаточної ліквідації банд» – 15 березня 1945 р. Оскільки таке завдання не було вчасно виконане, попри тиск із боку політбюро, нагадування і навіть заходи дисциплінарного впливу на окремих перших секретарів обкомів, то в постанові політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. «Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» містилася констатація, що нібито «розгромлені майже всі великі оунівські банди», і завдання боротьби з націоналістичним рухом полягає вже в «остаточному розгромі залишків озброєних банд українсько-німецьких націоналістів та оунівського підпілля». Замість конкретної дати постанова передбачала реалізацію цього завдання «найближчим часом»²⁰.

Оскільки навіть ужиті драконівські заходи (облік і перепис населення, запровадження системи заручництва й депортацій населення, активізація агентурної роботи, застосування армії, використання провокацій, фальшованих боївок УПА тощо) не змогли подолати опір націоналістів, які лише змінили тактику, але не припинили боротьби, у 1946 р. партійні керманічі визначили новий строк «безумовного повного знищення залишків банд і оунівського підпілля», пов'язуючи його з перебуванням військових гарнізонів у селах (до 1 квітня 1946 р.)²¹.

Наступний термін остаточної ліквідації «залишків українсько-німецьких націоналістів» було визначено постановою політбюро ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів у

²⁰ Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» від 24 липня 1945 р. // Там само. – С.169–174.

²¹ Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Підсумки виборів до Верховної Ради СРСР у західних областях України і подальші завдання партійних організацій» від 21.02.1946 // Там само. – С.217–223.

західних областях УРСР». Тут містилися досить жорсткі звинувачення органів МВС і МДБ, парторганізацій західних областей у «самозаспокоєнні та благодушності», послабленні боротьби з націоналістами, висувалося завдання «домогтися найближчим часом їх повної ліквідації», активно використовуючи внутрішні війська, загальноармійські, чекістські та прикордонні підрозділи. Оскільки терміном звітування про виконання постанови було визначено 1 грудня 1946 р., то це, очевидно, і був новий строк остаточної ліквідації націоналістів²².

У квітні 1947 р., також на рівні політбюро ЦК КП(б)У, було визначено інший термін – забезпечити у «ближчі півтора – два місяці ліквідацію бандитських груп і керівних центрів ОУН знизу доверху»²³. Згодом до цієї справи втрутився навіть особисто Й.Сталін – принаймні відомо про те, що до проекту постанови політбюро ЦК КП(б)У «Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології» він надав якісь указівки²⁴. Постанова політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. в один вузол зав'язала питання «масово-політичної роботи», «колгоспного будівництва» та «ліквідації залишків банд українсько-німецьких націоналістів». Цей чималий документ передбачав багато заходів – від пропагандистських до агентурних, котрі мали «ще міцніше згуртувати широкі маси трудящих навколо партії Леніна – Сталіна, підняти їх на боротьбу проти куркульства, за повну ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів та оунівського підпілля, широко роз'яснюючи населенню західних областей, що українсько-німецькі націоналісти, втративши свого попереднього господаря – німецьких фашистів, найнялися нині на службу англо-американської імперіалістичної реакції і ведуть шпигунську та диверсійну роботу за її завданням. Масово-політична робота серед трудящих західних областей має бути спрямована на розпалення у них ненависті до українсько-німецьких націоналістів». Термін виконання встановлювався до 1 серпня 1948 р.²⁵

Аналогічні документи політбюро – президія ухвалювали й пізніше: постанова від 22 березня 1950 р., яка вкотре передбачала розробити заходи «з посилення боротьби із залишками оунівського підпілля у західних областях УРСР»; ідентичні постанови від 24 квітня та 9 травня 1952 р.; постанова президії ЦК КПУ від 31 грудня 1953 р. «Про стан ліквідації решток банд українських буржуазних націоналістів у західних областях Української РСР». Як останню директиву республіканського партштабу з цих проблем можна згадати постанову політбюро ЦК КПУ від 11 квітня 1955 р. «Про стан та заходи подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки у західних областях Української РСР». Тут, зокрема, репресивно-каральним органам ставилось у провину те, що вони не вжили всіх заходів до «остаточної ліквідації решток оунівських бандитів і підпілля та викриття інших ворогів радянського народу. Своєчасно не врахували змінену тактику ворожої діяльності недобитих решток підпілля українських

²² Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» від 04.10.1946 // Там само. – С.252–259.

²³ Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з залишками банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» від 05.04.1947 // Там само. – С.267–269.

²⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.32. – Арк.48. Опубл.: Там само. – С.276.

²⁵ Там само. – Спр.33. – Арк.136–164. Опубл.: Там само. – С.324–340.

буржуазних націоналістів, які, прагнучи зберегти себе, перейшли до глибоко замаскованої підривної роботи і останнім часом намагаються створювати нові націоналістичні організації та групи». Завдання формулювалося, як завжди, руба: «Повна ліквідація в найкоротший строк решток українського буржуазно-націоналістичного підпілля та своєчасне припинення будь-яких спроб ворожих елементів створювати нові націоналістичні та інші антирадянські групи»²⁶.

Оскільки і це, останнє за часом, завдання також не було повністю виконане, на наш погляд, є всі підстави говорити про цілковиту поразку політики силового придушення українського національно-визвольного руху й фізичного нищення його представників, проголошеної партійно-радянською номенклатурою ще в 1944 р. Незважаючи на застосовані впродовж дванадцяти років жорстокі заходи, масове нищення й вивезення мирного населення, використання всіх надпотужних можливостей радянського репресивно-карального, військового, ідеологічного та пропагандистського апаратів, союзному центрові вдалося досягти лише кількісних і тактичних перемог, змусити націоналістів відмовитися від масових акцій та відкритого збройного спротиву. Але знищити рух ані всередині країни, ані, тим більше, за її межами, не були здатні жодні постанови ЦК КПУ та інспіровані ними дії.

Серед актів політбюро ЦК КП(б)У останнього періоду боротьби з українським національно-визвольним рухом на окреме згадування заслуговує постанова від 5 вересня 1949 р. про запровадження відкритих судових процесів над його учасниками. У ній передбачалася значна підготовча робота, що мала передувати таким процесам, адже основна їх мета полягала в «посиленні роботи з подальшого розвінчування залишків оунівського підпілля, демонстрацію населенню його зрадницької, бандитської діяльності та мобілізації населення на активну боротьбу з українсько-буржуазними націоналістами». Тому відповідні обкоми КП(б)У приймали окремі рішення щодо підготовки кожного такого процесу, а республіканські міністри держбезпеки, внутрішніх справ та прокурор військ МВС Українського округу забезпечували «високу якість і якнайшвидше закінчення слідств» за справами, що виділялися для відкритих процесів. Оскільки найдосвідченіші і найкваліфікованіші судові працівники працювали у трибуналі військ МВС Львівського округу, то саме йому доручалося забезпечення потрібних політичних та пропагандистських результатів²⁷. Наступна серія відкритих судових процесів за рішенням республіканського партштабу відбулася 1951 р. Політбюро своєю постановою не лише дало директиву на їх проведення, а й затвердило склад військових трибуналів, державних обвинувачів для львівської, дрогобицької, миколаївської, тернопільської сесій. Рівень представництва останніх був дуже високим (Р.Руденко – прокурор УРСР, Г.Кошарський – військовий прокурор військ МДБ Українського округу)²⁸.

За звичайною для партпостанов практикою виконавці мали звітувати перед республіканським штабом ВКП(б). Тому вже згаданий військовий прокурор Г.Кошарський доповідав у жовтні 1949 р., що у вересні та жовтні відбулися

²⁶ Там само. – Спр.75. – Арк.4–9. Опубл.: Там само. – С.566–570.

²⁷ Там само. – Спр.68. – Арк.34–38. Опубл.: Там само. – С.376–379.

²⁸ Там само. – Спр.70. – Арк.65–67. Опубл.: Там само. – С.437–439.

відкриті судові процеси у Дрогобицькій, Рівненській та Чернівецькій областях, у ході яких сімнадцятьох «бандитів та бандпособників» засуджено відповідно до 25 та 10 років позбавлення волі. Як зауважував Г.Кошарський, «усі судові процеси було підготовлено добре, проведено на високому політичному рівні й, поза сумнівом, викликали велику увагу з боку населення. Відповідно до вказівок ЦК КП(б)У судочинство велося українською мовою»²⁹. При цьому невідомо, чи справді фігуранти цих процесів були членами ОУН, оскільки в документі про це просто не зазначено. Останнє можна з'ясувати з докладного звіту про один із процесів над вісьмома особами, котрий відбувся в Рівному. Лише двоє з них (А.Мичка та С.Ілляк) були звинувачені у встановленні у грудні 1948 р. контактів з «озброєною бандою ОУН, очолюваною братом заарештованого Ілляк» та здійсненні за завданням цього командира С.Ілляка («Солов'я») терористичного акту; ще в одному теракті проти районного фінагента обвинувачувалися Мичка та О.Качановський; Д.Тарасюк під час окупації служив у німецькій поліції і мав автомат, знайдений під час обшуку. Йому інкримінували також «підтримку порядків, встановлених окупантами», участь у розстрілі одного єврея. Решту фігурантів процесу було засуджено за поширення «антирадянської літератури» й недонесення на своїх сусідів. Іншими словами, жоден із них не був членом ОУН і організаційно не належав до збройного підпілля. Утім, це не вплинуло на присуд: п'ятьох обвинувачених засудили до 25 років виправних робіт та позбавлення прав на 5 років; трьох жінок – до 10 років ув'язнення й конфіскації майна³¹. Отже, членство в ОУН, участь у збройному русі опору не були обов'язковою умовою для організації над такими людьми відкритого процесу.

До директивних матеріалів найвищого партійного органу УРСР слід віднести й закриті листи секретарям обкомів. Цей різновид джерел фактично не дуже відрізнявся від постанов. Із текстологічного погляду їх різнили хіба що збільшення констатуючої частини та зменшення резолютивної, посилання по тексту до інших відповідних директивних актів, значний ступінь персоналізації в адресуванні, одноосібний підпис першого секретаря ЦК КП(б)У. Текст першого з таких листів було затверджено на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 9 лютого 1945 р. Він адресувався секретарям обкомів і райкомів партії, начальникам обласних управлінь НКВС і НКДБ західних областей УРСР, і в ньому йшлося про виявлені прорахунки в організації боротьби з національним рухом, особливості організації каральних операцій проти оунівського підпілля, створення винищувальних загонів тощо³². Заслуговує на увагу й наступний документ – лист М.Хрущова до секретарів обкомів, начальників обласних управлінь НКВС, НКДБ західних областей УРСР від 16 березня 1945 р. У ньому містилася вказівка на те, що всі без винятку згадані керівники не виконали постанови політбюро ЦК КП(б)У від 26 лютого 1945 р., якою передбачалося ліквідувати «банди

²⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5681. – Арк.277–278. Опубл.: Літопис УПА: Нова серія. – Т.7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1949–1959. – Кн.4: 1949–1959. – К.; Торонто, 2003. – С.246–248.

³⁰ У документі обох братів Ілляків чомусь названо «Степанами Васильовичами».

³¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5681. – Арк.285–290. Опубл.: Літопис УПА: Нова серія. – Т.7. – Кн.4. – С.248–253.

³² Літопис УПА: Нова серія. – Т.7. – Кн.4. – С.125–129.

українсько-німецьких націоналістів» до 15 березня. Відповідно, вони звинувачувалися в тому, що «не зробили належних висновків із рішення ЦК КП(б)У і не використали всі можливості, які Ви мали, для остаточного розгрому та знищення всіх бандитських груп». У триденний термін згадані керівники мали подати пояснення й повідомити про заходи, якими передбачалося остаточно знищити «оунівські банди у Вашій області»³³.

Аналогічною була форма і структура організації боротьби з націоналістичним підпіллям, застосовувана партійними комітетами обласного та районного рівнів. Так, Тернопільський обком КП(б)У, крім обов'язкових питань виконання відповідних рішень центрального і республіканського компартштатів у формі розроблення заходів, перевірки виконання в окремих районах, приймав і власні рішення з цього приводу. Зокрема, 11 квітня 1947 р. на засіданні обкому розглядалося питання «Про посилення боротьби із залишками банд українсько-німецьких націоналістів у районах Тернопільської області», а в серпні того ж року – про хід боротьби «із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів» у Козівському, Зборівському районах області. Очевидно, таких постанов було недостатньо, тому що вже за місяць облпартшпатаб ухвалив постанову з назвою «Про заходи з посилення боротьби з оунівським бандитизмом у найбільш уражених районах Тернопільської області». Об'єктом пильної уваги обкому були й питання організації «груп самооборони» і «винищувальних батальйонів», а також заходи з вивезення з території України родин «націоналістів і бандитів» та подальше використання нажитого ними майна.

Характерним прикладом директив щодо поборювання національно-визвольного руху може слугувати постанова Станіславського обкому КП(б)У від 2 листопада 1944 р. «Про стан і завдання боротьби з бандгрупами та оунівським підпіллям у Станіславській області». Вона відрізняється від звичайних партпостанов мінімальною вступною частиною, де лише констатовано: «Не дивлячись на проведення ряду заходів, сила спротиву й активність бандитських груп ще не придушена, дії бандугруповань активізувались і розширилися в масштабах». Далі, вже в констатуючій частині, наводиться суцільно негативний матеріал, який об'єктивно засвідчував активність українського національно-визвольного руху в області: його поширення практично в усіх районах, завдання значної шкоди партійно-радянському господарству й особовому складу репресивно-каральних органів аж до такого: «У Чернолицькому районі в ніч на 15.10 керівництво району змушене було залишити район у бою з бандитами, загинуло 11 чол. радянсько-партійного активу, в тому числі й начальники райвідділів НКВС та НКДБ». Такі успіхи українських націоналістів Станіславський обком пояснював послабленням боротьби з ним із боку органів НКВС і НКДБ, недостатньою партійно-політичною роботою «в масах» і, найголовніше, тим, що «низка РК (райкомів – Г.П.) КП(б)У не очолили посправжньому боротьби з оунівським підпіллям і боротьби з бандитизмом». Фактично негативна констатуюча частина була подана двічі: перший раз через наведення фактів успіхів національно-визвольного руху, другий – через

³³ Там само. – С.145–146.

розкриття «прорахунків» у роботі місцевих органів НКВС і НКДБ, райпарткомів. Директивна частина містила завдання керівникам облуправлінь НКВС, НКДБ, райпарткомів з усунення названих прогалин, розроблення координованого плану дій, що забезпечували б «виявлення й ліквідацію в найкоротший термін діючих на території області антирадянських організацій та збройних банд ОУН–УПА». Із метою поліпшення координації дій чекістських та військових підрозділів в області навіть створювалися чотири «сектори» – міжвідомчі органи керівництва протиповстанською боротьбою, яким мали підпорядковуватися війська НКВС, НКДБ, прикордонні загони, винищувальні батальйони, частини Червоної армії, що перебували в даному секторі. Там проводилися кущові наради, туди виїжджали всі секретарі обкому – члени бюро. Мали створюватися спеціальні «маневрові загони» із залученням прикордонних військ із метою завдання ударів «основним вогнищам формування і місцям знаходження банд». Але найголовнішою формою боротьби обком визнавав активізацію агентурної роботи, посилення репресій щодо «членів родин активних учасників оунівських організацій та родин бандитів, як заарештованих або вбитих, так і тих, хто знаходиться на нелегальному становищі». Для прикриття такої відвертої спрямованості на фізичну ліквідацію націоналістів передбачалися певні пропагандистські заходи, зокрема висвітлення «фактів звірств і диких розправ над місцевим населенням, жінками й дітьми». Наостанок обком погрожував обласним і районним керівникам серйозним покаранням (до виключення з партії та віддання під суд) за невиконання свого рішення³⁴. На місцевому рівні (район – сільрада) аналогічні постанови приймалися райкомми КП(б)У. Їхня засаднича особливість полягала в тому, що там ішлося суто про місцеві реалії боротьби з українськими націоналістами.

Отже, документи радянського режиму, перш за все партійні постанови, директиви, доручення тощо розкривають характер, методи та форми боротьби з українським національно-визвольним рухом у середині ХХ ст., а також подають характеристику самого руху, специфіку його боротьби за незалежність України. Тому вони виступають дуже змістовним джерелом дослідження останнього.

³⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.929. – Арк.91–95.

Done analysis of specific composition of records party-soviet origins which expose movement and specifics of fight USSR's regime with the organized forms of Ukrainian national liberation movement 1939–1956, above all things with Ukrainian Insurgent Army and underground of Organization of Ukrainian Nationalists. On the basis of the mentioned documentary certificates drawn conclusion about irreconcilable character, mainly repressive forms of this fight, given typology of the proper sources.

Keywords: *Ukrainian national liberation movement, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, repressive and punishment policy, Central Committee All-Union Communist Party (bolsheviks).*

